

SCRIPTORII, CĂRTURARI ȘI MANUSCRISE ÎN LIMBA ROMÂNĂ DIN NORDUL MOLDOVEI (SEC. XVI-XIX)

- II -

Olimpia Mitric

În paginile de față, ne continuăm încercările de reconstituire a vieții culturale din Nordul Moldovei, începute în numărul anterior al revistei.

9. Manuscrise și copiiști din alte provincii românești

După o oarecare circulație în Ardeal, ajung prin cumpărare, în localități dornene, trei manuscrise ce poartă semnătura copiștilor și dascălilor Samuil (Samoil) și Manoil Popovici. Samuil, diac, dascăl, "Schul Maister" din Ragla (Bistrița-Năsăud) este autorul a două manuscrise în stare bună de conservare: un *Antologhion*, scris în anul 1783, septembrie 13 (Mănăstirea Sucevița, inv. 439/46 II) și un *Osmoglasnic*, datat 1805, martie 10 (Mănăstirea Dragomirna, inv. 1832). Foaia de titlu, mai completă, a primului manuscris, ne oferă informații sigure asupra rostului său în Ragla: "(...) smeritul dascalul Samoil din Ragla, de la al doilea reghement rumănesc, din companie 2, capitan Binsfeld (...)". Avem, deci, a face cu unul din dascălii ce au activat într-una din școlile din cadrul regimentelor grănicerești și care se mai îndeletniceau cu copierea de manuscrise și cu scrierea de acte, de vreme ce-și spunea și diac. Scrisul curat, format, din caractere semiunciale și cursive ne indică un bun mănăstitor al condeiului. Cunoștea și limba germană, limba de predare în școlile grănicerești, fapt confirmat de scurtele intervenții în această limbă¹. Cel de-al doilea copist, dascăl și el, a activat în localitatea Șomfalău (Bistrița-Năsăud). Întrucât însemnările de pe filele manuscrisului nostru nu ne indică clar locul unde a fost copiat (se specifică doar faptul că manuscrisul nelegat a fost cumpărat din Șomfalău), ne-am folosit de informațiile oferite de alt manuscris din zonă (Catavasier, în Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*, vol. III, cota 4250, București, 1987, se va abrevia în continuare *Catalog I-IV*), ale cărui însemnări marginale ne confirmă prezența lui Manoil Popovici, în calitate de cantor, adică dascăl, în această localitate, la data de 24 august, 1796. În Suceava este prezent cu o *Evangelhie* (Mănăstirea Dragomirna, inv. 1871), copie fidelă după cea tipărită la București, în anul 1723 (B.R.V. II, nr. 181). Și aici întâlnim o mână obișnuită cu scrisul. Scrierea semiuncială, dreaptă, îngrijită, uniformă, imită cu ușurință tiparul.

Din scriptoriul mănăstirii Cernica au fost identificate trei manuscrise: o *Psaltichie* (Mănăstirea Slatina, cota II-11) din anul 7293 (= 1783 sau 1784), localizată prin intermediul unei însemnări; altă *Psaltichie* realizată de monahul Ghelasie, în anii 1836-1838 (Mănăstirea Moldovița, inv. 983) și un exemplar din Gr. Sinaitul, *Cuvinte foarte folositoare*, scris în anul 1854, de Ierotei, duhovnicul și economul sfintei mănăstiri Cernica (Mănăstirea "Sf. Ioan cel Nou de la Suceava", inv. 1939).

Fondul "Petru Comarnescu", din cadrul Muzeului Național de Istorie a Bucovinei din Suceava, păstrează un interesant manuscris, *Sinopsis* (inv. 1143), alcătuit de preotul brașovean Bucur, "snî Iuga Pușcașu", "în cinstitul scaun al Brașovului, în Sohodoł, la Bran, iunie 10, anno

1774". Faptul că din cele două tipărituri indicate în foaia de titlu nu s-au copiat decât anumite pasaje, copistul luându-și libertatea de a opera o selecție după criterii individuale, schimbând, totodată, și ordinea de prezentare a cuprinsului, că au fost incluse și fragmente din cunoscute cărți populare *Floarea darurilor* și *Mimunile Maicii Domnului* ne face să credem că această copie a avut determinări strict personale. De altfel, nici însemnările marginale nu infirmă acest lucru. Scrisul format, îngrijit, dovedește o reală aplecare spre arta caligrafică și o îndelungată practică de copist.

Ultimul manuscris ce-și are originea în Muntenia este o *Liturghie*, ce a aparținut lui Neofit Scriban (Biserica "Sf. Treime" din Suceava, inv. 1, ctitoria fraților ierarhi cărturari Filaret și Neofit Scriban). Ilustrația manuscrisului este semnată de Ilie, ucenicul vestitului Mincu, zugravul. Reprezentările heraldice (cuprinse în frontispiciu), în care sunt plasate, fie însemnele episcopatului, fie stema episcopului Buzăului, Constandie Filitti (1793-1819), ne determină să afirmăm că a fost realizat în cadrul episcopiei Buzăului, pentru episcopul sus amintit. Prin scrisul impecabil și ilustrația cu personaje bine individualizate, prin frontispiciile cu reprezentări heraldice mai rar întâlnite, manuscrisul se numără printre realizările de referință ale scrisului, la început de secol XIX.

10. Copiști din alte țări

Frecventând "școala Rădăușului", polonezul Vasilii Nicorovicz din Zieleniov, rămâne în Rădăuți, unde copiază, în iunie 1783, probabil pentru uz propriu, un *Octoih* (Mănăstirea Dragomirna, inv. 1931), potrivit propriilor mărturisiri cuprinse în însemnările autografe redactate în limbile română și polonă, cu caractere chirilice sau în ortografie poloneză

11. Gusturi și opțiuni literare

Într-o societate puternic afectată de repetate războaie și ocupații, prădăciuni și contradicții sociale, este greu de imaginat că ar mai fi existat timp, dispoziție și bani pentru activități culturale. Totuși, în mănăstiri, în școlile de pe lângă ele, în târguri, în general în localitățile mai ferite, s-au făcut pași importanți în crearea unui nou climat cultural. Repertoriul manuscriselor traduse, copiate sau elaborate în zonă, este în măsură să confirme lucrul acesta; el cuprinde 272 de manuscrise, desigur, toate localizate, iar numărul copiștilor cunoscuți este de 123 (il vom prezenta în numărul următor al revistei). De asemenea, cele 133 manuscrise în limba română, depistate până în prezent în colecțiile și fondurile județului Suceava, cu câteva excepții, ilustrează truda cărturărească a localnicilor. Cerințele de carte și de învățătură erau în continuă creștere, iar produsele tipografiilor de la Iași, Rădăuți, Cernăuți și Neamț, precum și cele ce se strecurau, în special, din Țara Românească, erau insuficiente. Până târziu, la jumătatea secolului al XIX-lea, avem știri că se practicau lecturile făcute cu voce tare, oralitatea își mai păstra, deci, prestigiul tradițional. I.G. Sbiera, copil fiind, citea cu glas tare sătenilor "vestita Alexandrie", descoperită printre cărțile bisericii din satul său natal, Horodnicul de Sus. "Cartea care a deșteptat în noi însușirea pentru creștinism și năzuința de a căuta și lupta pentru idealurile lui a fost Viețile Sfinților", mărturisește sus numitul cărturar bucovinean².

Se traduc și se copiază texte canonice și apocrife ce aparțin literaturii religioase. Cele canonice (de lectură, de cult, de drept ecleziastic, omiletice, de teologie dogmatică, monahale, eshatologice și apocaliptice) vin în întâmpinarea nevoilor liturgice, omiletice și pastorale, nelipsind, însă, situațiile când sunt copiate și pentru uz propriu. Prima categorie de texte, de

lectură bisericească, este slab reprezentată: un *Tetraevanghel*, cu prefețele și comentariile lui Theofilact, ce ne apar și separat într-un manuscris tradus de Veniamin Costachi, o *Evanghelie*, copie fidelă după cea tipărită la București, în anul 1723; psalmii 46 și 47 din *Psaltirea în versuri* a mitropolitului Dosoftei, în cuprinsul *Codicelui pătrăuțean*; un volum de *Propovedanii din sfînta scriptură*, Theodorit, episcopul Chirului, *Tâlcuire la Cîntarea Cîntărilor*, de asemenea, într-un singur exemplar. Textele de cult (liturgice) sunt ceva mai multe: *Octoihul* sau *Osmoglasnicul* (mare și mic), *Molitvenicul* (inclusiv cel tradus din Trebnicul lui Petru Movilă), *Liturghierul*; *Paraclisul Precestei*, *Pavecernicul*, *Acatiste*, *Canoane* desprinse din Ceaslov; două *Antologhioane*, *Panahide*, *Tipicoane*, *Slujbe*, mai multe la număr; din aceeași categorie, se disting manuscrisele de muzică bisericească: *Catavasiere*, *Irmologhioane*, *Psaltichii* sau izolat: *Stihirile Maicii Domnului*, *Canoanele Maicii Domnului*, *Peasnele lui Moisi*, *Prohodul Domnului*, *Floare cîntărilor* cu "cîntări trebuitoare pentru învățatura diecilor i proci". Literatura omiletică este prezentă prin două *Cazanii* și mai multe exemplare din *Cazania la oameni morți*, întâlnite, în special, în cuprinsul miscelanelor. De aici, din Calafindeștii Sucevei, ne provine cel mai vechi *cuvânt la înmormîntare*, rostit, în anul 1639, de diacul Toader din satul Feldru, la înmormîntarea Sofroniei Ciogolea³. La sfârșitul unui manuscris, *Cazania la oameni morți*, (copia lui Ioan Bistrițan, din anul 1785), întâlnim, în copii târzii, în alfabet de tranziție, cuvântările funebre rostite la înmormîntarea prof. Aron Pumnul și a altor personalități bucovinene. Scrierile de teologie dogmatică sunt reprezentate de *Catehismele* în formă de întrebări și răspunsuri, *Ithica-Ieropolitica*, manuale școlare, precum: *Adevărata creștinăscă îndreptare a răsăritului, adică teologie dogmatică care se învață în școala clericală din Bucovina*; *Teologie dogmatică. Cursuri ținute la Cernăuți, sub formă de întrebări și răspunsuri*; din rândul textelor de polemică religioasă, amintim: *Soborul al optule asupra papistașilor*, copia dascălului putnean Ștefan Raieretz, *Funie întreită*, în traducerea lui Veniamin Costachi (este vorba de manuscrisul autograf); o copie după Evghenie Vulgaris, *Teologia polemică*, din limba latină se traduce, de patru clerici ai Institutului teologic din Cernăuți, Claudiu Arvisenet, *Memoriale vitae sacerdotalis*. Textele în limba română de drept ecleziastic își au începutul în scriptoriul mănăstirii Putna, unde, în anul 1581, ritorul Lucaci copia *Pravila*, însoțită de *Cuvântul despre dumnezeire* al lui Ioan Damaschin; celelalte scrieri, mai târzii, reprezintă: *Regulamente ale mănăstirilor*, *Cuvânt sinodal* al lui Vichentie, arhiepiscop de Carloviț, în mai multe copii, *Datoria preoțască*, *Călugărie*, *Rânduiala călugăririi*, exemplare din *Teologia morală* sau din *Ustav*.

Mișcarea de renaștere a vieții monastice în spiritul tradiției atonite, al cărei promotor a fost părintele Paisie Velicicovschi, a făcut ca la Dragomirna, mai bine de 10 ani, să se traducă zeci de titluri din literatura patristică grecească și slavonă. Concomitent, nu departe de Dragomirna, la Putna, dascălul și arhimandritul Vartolomei Măzăreanu, vădit preocupat de luminarea și instruirea călugărilor, traduce și copiază, compilează și prelucrează un număr incredibil de cărți, de toate felurile, inclusiv din literatura patristică în limba slavonă, fie onorând comenzi, fie "ca să-mi fie pentru a mea trebuință și a celor ce vor să citească". Dar nu numai în aceste locașuri s-au copiat asemenea texte. Începem exemplificările cu traducerea *Dioptrei* lui Filip Solitarul de către Ilarion, în anul 1673, în scriptoriul mănăstirii Râșca; Agapie Landos cu Amartolon sotiria *Mântuirea păcătoșilor*, în trei exemplare; *Vieți de sfinți*; *Proloage*, fie în manuscrise izolate, fie incluse în numeroasele *miscelane de literatură monahală*. Remarcăm prezența (în biblioteca mănăstirii Putna) primelor traduceri în limba română ale *Vieților Sfinților* publicate, în limba slavonă, de Dimitrie al Rostovului. Este vorba de traducerea lor parțială, întrucât ni s-au păstrat numai *Viețile Sfinților* pe lunile septembrie, octombrie, noiembrie, martie, mai și aprilie, rămase, din păcate, în manuscrise. Primele 5 volume au fost traduse, în anii 1758-1760, la cererea și cu cheltuiala mitropolitului Iacob Putneanul, de monahul Evloghie, dascăl de limba slavonă la școala domnească din Iași, și

copiate de fiul său, Gheorghe⁴. Continuăm cu enumerarea altor manuscrise: *Crinii țarinii*, în câteva exemplare, *Învățătură dulce* sau *Livada înflorit*, *Sinopsis*, *Vieți și istorii din mănăstirea Sinai*; câteva *Paterice*, inclusiv *Patericul Pecerscâi*, *adecă Viețile sfinților prea cuvioșilor părinți de la Rosii*, *Pateric pe alfavita* sau *Cuvinte și sfătuiri din Pateric*. Dintre operele sfinților părinți, ce s-au multiplicat și citit aici, mai amintim: *Cartea sf. Isaac Sirul*, *Diadoh*, episcopul Fotichis, al vechiului uscat, *Capete posnicești 100*; *Exaimeronul* lui Vasile cel Mare; A celui întru sfinți părintele nostru Vasilie cel Mare, arhiepiscopul Cesareei Capadochiei, *Pentru facerea omului*; *Cuvintele* lui Isaac Sirul; Grigore Sinaitul, *Cuvinte foarte folositoare*; *Cuvinte pustnicești ale prea cuviosului părintelui nostru Efrem Sirul*; Meletie, mitropolitul Athenei, *Mărturisire pentru sf. Callist din bisericeasca istorie*; *Ale prea cuviosului și de Dumnezeu purtătorului părintelui nostru Simeon Noului Cuvântătorului de Dumnezeu*; *Cuvinte* ale lui Ioan Damaschin; Maxim Mărturisitorul, *400 capete* ș.a. Literatura eshatologică și apocaliptică este prezentă, cu puține excepții (de pildă: Chiril, patriarhul Alexandriei, *Cuvânt pentru ieșirea sufletului și pentru a dooa venire*) prin intermediul textelor apocrife (neacceptate de biserică), incluse, de obicei, în miscelane: *Vedenia Sf. Grigore*, în câteva exemplare, *Vedenia lui Macarie*, *Vămile văzduhului*, *Apocalipsul Maicii Domnului*.

Surprinsă, deseori, în cuprinsul miscelanelor sau adăugate, cu prilejul relegărilor, la începutul sau sfârșitul cărților tipărite, textele apocrife constituie și ele o parte consistentă din literatura preferată. Intrând în categoria atât de largă a cărților populare, ele contribuie la cunoașterea mentalității și a evoluției gustului cititorilor din acele timpuri. Faptul că ele vin în completarea cărților de cult, canonice, citite cu predilecție altădată, reflectă o reală schimbare în preferința lecturilor cititorilor. O mare diversitate de astfel de scrieri, în proză și versuri, ne dezvăluie multe miscelane; de pildă: Nistor Nemțan din Câmpulung Moldovenesc scrie, în anul 1816, un *Miscelaneu de literatură apocrifă* ce cuprinde: *Eshatologie*, *Descoperirea celor 12 Vineri Mari*, *Descoperirea sfintei și dumnezeieștii liturghii* (BAR, Catalog III, cota 4165); alt *Miscelaneu* scris de mai multe mâini, între care a lui Ioniță Arhip, în perioada 1784-1806, la Suceava, pe lângă *Archirie și Anadan*, o *Alexandrie*, *Floarea darurilor*, conține *Visul Maicii Domnului*, *Descânțece*, *Trepetic*, *Cântările stelii* ș.a. (BAR, Catalog I, cota 1155); o mână necunoscută a copiat, în anul 1824, un *Miscelaneu*, care pe lângă *Cazanii la oameni morți*, *Viața Sf. Haralambie*, conține *Legenda duminicii* și *Apocalipsul Maicii Domnului* (Muzeul Fălticeni, inv. 906); într-unul din miscelanele sale, Vartolomei Măzăreanu introduce și *Vedenia lui Grigore* (BAR, Catalog III, cota 4241); *Acatistul și paraclisul Sf. Cruci*, tipărit la Sibiu, în anul 1802 (BRV II, nr. 643; IV, p. 273), are, legat la sfârșit, un manuscris, din ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, cu *Acatistul Sf. Treimi* și *Legenda celor 12 Vineri* (Fondul de carte veche românească și străină de pe lângă Mănăstirea Teodorenii, din Suceava, inv. 6402; se va abrevia în continuare FCV); Gheorghe, dascăl, copiază în "școala Putnii", pe lângă *Alexandria*, *Legende privitoare la Vechiul Testament*, de pildă: *Cuvântul arhanghelului Uriil către Ezdra*, un *Fragment eshatologic* și un *Descânțec*. Exemplele ar mai putea continua.

Literatura laică face progrese însemnate. Am reliefat deja, în cuprinsul miscelanelor, prezența cărților populare, cărți receptate în literaturile europene. Dintre titlurile întâlnite, mai amintim: *Esopia*, în 4 exemplare, *Alexandria*, în 3 exemplare, *Ierotocritul*, în 3 exemplare, *Floarea darurilor*, în 2 exemplare, *Archirie și Anadan*, în 2 exemplare, *Halima*, *Povestea lui Sandipa*, *filozoful*, *Varlaam și Ioasaf*, în formă fragmentară, *Verșul lui Adam*, în două variante, *Cântările stelii*, *Pilde filosofești*, *Trepetnice*, *Descânțece*, câteva *rețete medicale*, ce aparțin literaturii științifice populare.

Interesul pentru literatura apuseană este în continuă creștere. Începând cu ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea abundă traduceri din limba franceză, uneori prin intermediul limbii grecești; se observă întâietatea literaturii cu caracter moralizator, dar și receptivitatea față de ideile iluministe sau masonice. Autorii traduși, unii evocați în paginile de mai sus, ale căror

opere, ca și în cazul cărților populare n-au văzut lumina tiparului decât mai târziu și în cazuri izolate, sunt: Fénélon cu *Întâmplările lui Telemaque* (în două exemplare), Ambrosius Marlianus cu *Theatron* politicon, 2 volume (în două exemplare) fapt nu lipsit de importanță, dacă avem în vedere situația politică a Moldovei; Voltaire cu *Istoria craiului Sfeziei*, *Carol al XII-lea* (în două exemplare); Johan Thuresson, conte de Oxenstiern, cu *Cugetări de multe feluri*; Fr. Loredano cu *Zăbava fandasei*; I.E. Bernardin Sempieru cu *Pavel și Virginia*, în traducerea lui Iancu Nicola; Baltasar Gracian cu *Criticomul*; Marmontel cu *Incalile sau surpare împărăției lui Peru*, în două volume (traducerea lui Constandin Andrieș, de curând identificată de neobositul cercetător ieșean dl. N.A. Ursu, a romanului *Les Incas ou la destruction de l'empire du Pérou*, apărut la Paris, în anul 1777), o traducere unică, nu numai pentru noi, românii, ci și pentru celelalte țări din sud-estul european, ne comunică distinsul cercetător⁵. Cele două volume din manuscrisul autograf se păstrează în biblioteca mănăstirii Putna, inv. 1880 și 1881.

Subiectele istorice rămân în preferința și interesul cititorilor. Printre traducerile evocate anterior se întâlnesc și subiecte generoase din istoria universală. În sensul acesta, mai adăugăm: *Cronograful până la Avraam*, tradus din rusește de Vartolomei Măzăreanu, preluat în copii ulterioare; *Istoria Americăi*, tomul 2, traducerea arhimandritului Gherasim, în anul 1795; *Războiul Troadei*, în Codicele C-tin Popovici; *Oștirea franțozilor în Rosia*, copie după traducerea tipărită la București în anul 1826 (BRV III, nr. 1286; Muzeul Bucovinei din Suceava, inv. 1964); o *Istorie universală*, *Iliada și Odiseea* lui Homer, *Viața lui Petru cel Mare* de Voltaire, Antonio de Guevara cu *Ceasornicul domnilor*, tradus din latinește⁶. Se compilează și se copiază cronicile interne, inclusiv rimate, istoriile unor personalități istorice sau lăcașuri de cult, condicile, catastihurile de toate felurile, pomelnicele, unele adevărate cronici, în mare parte, traduceri și completări ale celor vechi; sunt tot atâtea prilejuri de evocare a unui trecut istoric glorios, de susținere a conștiinței naționale. Pentru exemplificări, ne oprim la: *Tabelul cronologic*, cel mai vechi text cunoscut de literatura istorică în limba română, tradus și copiat, în anii 1587-1588, la Rădăuți; cronicile, condicile și cronografele lui Vartolomei Măzăreanu, în cuprinsul cărora întâlnim prezentate domniile lui Ștefan cel Mare și Ștefan Tomșa; cronicile copiate de Theofan, monahul, la Râșca, sau Nechifor Malcociu, la Slatina; *cronica rimată despre uciderea lui Grigore Ghica* (în cadrul Codicelui pătrăuțean, 1787) sau cea despre *mazilirea lui Al. Moruzi din domnia Moldovei* (în Miscelaneul copiat de Ioniță Arhip, 1784-1806); în Miscelaneul tradus și scris, în anul 1761, Vartolomei Măzăreanu include și o *Istorie a mănăstirii Putna*; starețul Sila alcătuieste, în cca 1766, *Istoricul Sihăstriei Putnei*, Ifrim Ardealean copiază, în mănăstirea Voroneț, la 1781, o nouă *Versiune a relației mitropolitului Gheorghe ș.a.*

Nu putem să nu amintim despre vechile preocupări de limbă la mănăstirea Dragomirna, concretizate în primul *Glosar slavo-român* din secolul al XVI-lea; tot aici, Macarie traduce operele lui Nichifor Vlemidis, *Fizica și logica*. Interesul pentru geografie și matematici se reflectă, este adevărat, într-un număr mai mic de manuscrise: învățătorul Vasile Țintilă copiază în Suceava, "pentru însuși trebuința mea", *Elemente de cronologie și Măna lui Damaschin*, cunoscuta lucrare de cronologie populară; Petrache Popovici din Fălțiceni realizează o copie după un *Calendar*, iar, la rândul său, Miron Toachi, dascăl din Suceava, scrie *Calindariul a celor șapte planeti*. În donația "D. Furtună", din cadrul Muzeului Național de Istorie a Bucovinei, se păstrează un valoros manual de matematici, *Elementuri despre aritmetică, gheometrie și trigonometrie*, ce provine de la familia Asachi; altă *Aritmetică* este scrisă de Matei Millo, în anul 1795 (BAR, Catalog IV, cota 4566).

Autorul *Cuvântului pentru răbdare, a Epistolei către Evagoras* s-a dovedit a fi un bun cunoscător al clasicilor antichității.

În sfârșit, pentru perioada mai nouă, întâlnim volumașe cu poezii, culegeri de cântece, de proverbe și zicători, expresie a interesului pentru creația populară românească.

12. Însemnările marginale - posibile repere în reconstituirea trecutului istoric și cultural

Aparținând copiștilor, posesorilor sau cititorilor ocazionali, însemnările marginale impresionează nu atât prin cantitatea de informații variate, cât mai ales prin sinceritatea și farmecul limbii în care au fost scrise. Poate de aceea îi simțim atât de aproape pe autorii lor, chiar dacă, de cele mai multe ori, nu le cunoaștem identitatea. Cele mai multe se referă la condițiile în care au luat naștere manuscrisele; datele privind traducătorul sau copistul, legătorul, durata, costul copierii sau legării, deseori, în ambianța vieții de zi cu zi a unui locaș, nu sunt lipsite de importanță.

Prezența în zonă a unor renumite fonduri și colecții donate de-a lungul timpului, explică, în parte, și existența manuscriselor din alte provincii. Ne amintim de: *Sinopsisul*, alcătuit de popa Bucur Pușcașu, aflat în Fondul "Petru Comarnescu" (Muzeul Bucovinei, inv. 1143); *Liturghia* ce a aparținut episcopului de Buzău, Costandie Filitti, astăzi în colecția de obiecte bisericești a parohiei "Sf. Treime" din Suceava. Cele trei manuscrise realizate în scriptoriul mănăstirii Cernica (astăzi, în mănăstirile Slatina, cota II-11, Moldovița, inv. 983 și "Sf. Ioan cel Nou de la Suceava", inv. 1939) au ajuns aici prin donații, asemenea valorosului *Osmoglasnic*, scris de dascălul grăniceresc Samoil din Ragla (Bistrița-Năsăud), donat de preotul Ioan Hasnaș, din Borga Prund, bisericii din Poiana Stampei (Mănăstirea Dragomirna, inv. 1832); altele au fost achiziționate, cum este cazul *Evangeliei* cumpărată din Șomfalău (jud. Bistrița-Năsăud), locul copierii, de către preotul Ioniță Todirui din Vatra Dornei (Mănăstirea Dragomirna, inv. 1871). Din motive de securitate, mănăstirea Dragomirna a concentrat, în decursul timpului, cărți și manuscrise ce au aparținut mănăstirilor Moldovița, Solca, Voroneț sau Muzeului arhiepiscopiei din Cernăuți.

Tabloul țărilor române ce deveniseră teatrul operațiunilor militare ale marilor puteri, cu urmări dramatice pentru dezvoltarea societății, este surprins prin intermediul câtorva însemnări ce au în vedere anii 1788 și 1792: "Când au bătut moscalii Hotinu, la anul 1788, iulii 2, și când au avut, tot întru acest an, bătălie, la Eș, nemții cu turcii, la luna lui iunie 3" (f. 2 v., *Viețile Sf. pe mai*, 1760, Mănăstirea Putna, inv. 11/1857); "(...) pre când au luat moscalii Țara leșască cu mult război și vărsare de sânge, în let 1792, mai 12; au trecut moscalii pre la Dubăsari și pre la Movilău în Țara leșască (...)" *Pateric*, 1792, Muzeul Fălticeni, inv. 909; se mai evocă pacea de la Kuciuk-Kainargi, care, între timp, devenise punct de referință: "(...) de când au venit vodă la București, după pacea muscalilor cu turci<i>, la luna lui noem<vrie>, 15, la anul 1774" (*Sinopsis*, 1774, Muzeul Bucovinei, inv. 1143) și izbucnirea Eteriei: "(...) la anul 1821, noemvri 22, sara spre 23, au năvălit grecii asupra țării noastre" (f.32, *Miscelaneu*, 1843, Muzeul Bucovinei, inv. 3219).

Două însemnări înregistrează cutremurul din anul 1802, octombrie 14: "Să să știe când s-au cutremurat pământul, la 14 octovrie, marți, la prepodobna Paraschiva, 1802, la 12 ceasuri din zi, și au ținut cutremurul acela 5 minute" (f. 1, *Viețile Sf. pe noiembrie*, mănăstirea Putna, inv. 79/1855); "În anul 1802, luna octomvrie, s-a cutremurat pământul, în ziua de 14, după amiază, la ora 12 și jumătate, atunci vremea era bună" (f. 4 v., *Octoih*, Mănăstirea Dragomirna, inv. 1931).

Nu ne lipsesc informațiile despre prețul manuscriselor: "Aceasta cârticică este a mai jos iscălitul și cumpărată cu un irmilic de la Dieconu Costica din politica Fălticeni și cine o va lua

se fie sub blestemul marelui Vasili, 1863, april 8, s.s. V. Plitu ?)" (C.2, *Psaltichie*, sec. XIX, prima jumătate, FCV, inv. 421/cota 6868).

Despre felul în care erau receptate scrierile vremii, desigur, în funcție de formația cititorilor, ne vorbesc alte câteva însemnări. De pildă, pentru Leontie, fiul copistului Bucur Pușcașu, manuscrisul alcătuit de tatăl său (*Sinopsis*, 1774, Muzeul Bucovinei, inv. 1143) este "ca o boltă sau spițarie cu multe feliuri de doftorie folositoare de suflet creștinesc", în timp ce pentru dascălul Miron Toachi din Suceava, "Istoriile (persăști) sînt minunate dar nu sînt adivărate" (*Istoriile persăști*, 1778-1779, mănăstirea "Sf. Ioan cel Nou de la Suceava", inv. 1411, cota II-049).

Interesul pentru geografie al copistului Ioan Bicăjanul transpare în nota autografă: "13 ținuturi, 63 de ocoale, 1924 de sate, 40 de politii mari. Aceste sînt în toată Moldavia. Aceste s-au găsit la harta Moldaviei și s-au înscris la anul 1853, februarie 9, Ioan Bicăjanul" (f.30 v., *Psaltichie*, 1852, FCV, inv. 420, cota 6512).

Însemnările autografe de pe unul din manuscrisele identificate recent, alcătuite de Ștefan Raier, dascălul putnean (*Pateric*, 1792, Muzeul Fălticeni, inv. 909), după cum subliniam mai sus, au adus informații utile cu privire la biografia copistului.

Încheiem această succintă trecere în revistă a însemnărilor ce ne-au atras atenția cu emoționanta biografie, adevărată cronică, a preotului Casian Halip, mărturie a efemerei noastre treceri pe acest pământ, înregistrată pe parcursul a 51 de ani (1806-1857), pe filele unui volum personal, autograf, de *Întrebări și răspunsuri*, copiat între anii 1804-1806, în vremea studiilor de la Cernăuți (Mănăstirea Dragomirna, inv. 1852): "Însămănare precum: la 5 dechem<vrie>, <1>806, m-au făcut ipodiacon; la 5 noemv<ri>, <1>808, m-am însurat; la 30 martie, <1>809, m-au sfințit diacon; la 18 mai, <1>809, m-au săvîrșit preot; la 1 april, <1>811, au născut 2 copii de gemeni...; la 1 mai, <1>813, m-am mutat în casa me cei mică; la 23 iulie, miercur<i>, <1>813, s-au născut copilașul Gavriil; la 14 iunie, luni, <1>815, s-au născut copila Casandra; la 23 august, <1>818, s-au născut Natalie; la 22 feurar, <1>820, s-au născut Bălașa; la 20 martie, <1>819, au murit maică-me Ioana; la 4 april, 1821, au murit părintele meu, Ilie Halip; la 15 feurar, 1821, au murit socră-me, Paraschiva; la 27 feur<ar>, 1821, au murit și socru meu, Nicolai Popăscu; la 1 dechemv<rie>, <1>820, am tăiat lemnul din casa aceasta a me; la 1 april, <1>821, am început a lucra la dînsa; la 29 ionie, <1>821, am săvîrșit de acoperit și de uns și la 27 octomv<ri>, <1>821, am intrat într-însa; la 25 iulie s-au născut copilul Vasile, <1>822; la 27 enuare, <1>824, s-au născut copilul Casian; la 10 april, <1>826, s-au născut copilul Gheorghie; la iulie 29, <1>827, s-au născut copila Maria; la mai 12, <1>829, s-au născut copila Ionița (?); la iulie 27, <1>832, s-au născut copilul Nicolai; la 22 sept<m>vr<i>, <1>841, au murit feciorul meu, Vasile; la 27 martie, <1>851, au murit soțul meu, Samfira; la 23 mai, <1>857, au murit ficiorul Casian cu vîrsta vieții 24 ani, 4 luni".

13. Legătorii de cărți

Numărul mare de cărți a impus, de-a lungul timpului, prezența atelierelor de argintărie și a legătorilor de cărți, care își aveau justificarea atât în legarea cărților noi, cât și în relegarea, "înnoirea" lor repetată, activitate meticuloasă ce consta în schimbarea copertelor și, după caz, în completarea sau reconstituirea filelor. Din ultimii ani ai secolului al XV-lea avem mărturii despre existența unor astfel de ateliere la mănăstirile Putna (în anul 1489 se fereca aici *Tetraevanghelul* lui Paladie, mănăstirea Putna, inv. 92/48) și Humor (în anul 1487, potrivit inscripției, se fereca *Tetraevanghelul* copiat de Nicodim, Muzeul Național de Istorie a României, inv. 91). Peste un secol, în Suceava, zלטarii *Ioachim* (în anul 1599 fereca un *Tetraevanghel* scris la comanda pîrcălabului de Hotin, Muzeul Național de Istorie a României,

inv. 9207) și *Gligorie Moisiu* (binecunoscut, între altele, pentru ferecătura *Tetraevanghelului* realizat în Dragomirna lui Anastasie Crimca, în anul 1616, Muzeul Național de Istorie a României, inv. 11345) vor realiza adevărate capodopere în propriile ateliere.

Știrile puține despre legătorii de cărți, inclusiv despre atelierele de argintărie din perioade mai noi, le punem, în primul rând, pe seama anonimatului atât de caracteristic mediilor monahale, în atelierele cărora s-au legat multe cărți; e de înțeles, atelierele au activat, în special, pe lângă scriitorii și tipografii. Întrebării dacă erau sau nu numeroși cei deprinși cu acest meșteșug îi pot răspunde și manuscrisele păstrate în zonă, multe posedând legături artistice din lemn sau carton îmbrăcat în piele ornamentată. Pentru o mai bună protecție, se obișnuia să se introducă cărțile în casete, confecționate, desigur, tot în ateliere specializate (în asemenea obiecte de protecție se păstrează în biblioteca mănăstirii Dragomirna: *Pomelnicul mănăstirii*, inv. 695 și un *Molitvenic*, inv. 1916). Dacă acum avem un număr considerabil de cărți vechi, se datorează și legăturilor trainice care le-au protejat. Cine erau legătorii? Potrivit însemnărilor marginale, puteau fi chiar copisti, care, deseori, după terminarea unui manuscris îl și legau: în anul 1710, un diac, pe nume Onofrei, din Putna, leagă un Octoih (Mănăstirea Dragomirna, inv. 1774). Apoi, erau meșterii, cei care, sigur, lucrau în ateliere proprii: în anul 1680, "*meșterul Dumitru*" fereca, prin aplicarea de plăci din argint aurit pe coperte, probabil, la Putna, un *Tetraevanghel* (Mănăstirea Putna, inv. 83/34). Împreună cu meșterii din zonă își desfășurau activitatea și "legătorii ambulanți". Avem însemnarea autografă a unui posibil legător ambulant, venit de la Craiova: "*Roman, legătorul de cărți ot Craiova*", care înnoiește legătura unui *Tetraevanghel* de secol XVI, în anii 1734-1735 (Mănăstirea Dragomirna, inv. 1779). Alte însemnări ne atestă activitatea, în acest domeniu, a unui *Roter din Galiția* (vezi Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*, I, nr. 24, Suceava, 1992; se va abrevia în continuare: *Carte veche*, I-IV), a lui "*Ștefan Pădos (?) ot Suceavă*" sau *Dimitrie Suceveanu*⁸. O altă notă ni-l prezintă pe "*Enachi, leagător de cărți*", sigur din zonă, de data aceasta, în ipostaza de cumpărător al unui *Molitvenic*, tipărit la Iași, în anul 1875 (vezi *Carte veche*, III, nr. 911). Categoria cea mai însemnată de legători este reprezentată de călugări și preoți, pe care-i găsim onorând multe comenzi. Astfel, legăturile cele mai reușite, sub toate aspectele, în care se simte mâna unor meșteri specializați, sunt cele realizate de *Mihail Strilbițchi*, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, și de ierodiaconul *Gherman Iacovici*, în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea. Sunt legături somptuase, din scoarțe de lemn, cazurile cele mai dese, sau din carton, îmbrăcate în piele (maronie, roșiatică, neagră sau verde) cu ornamente bogate, pe ambele părți, din chenare constituite din 3 sau 2 rânduri de motive vegetale, cu colțare din aceleași motive sau chipurile celor patru evangheliști, iar, în plan central, deseori înscrise într-un romb, scene religioase, obținute, fie prin presare la rece, "în sec", fie pe foițe de aur. Legăturile executate la Iași, în atelierul prolificului editor de cărți, gravor, tipograf, dar și legător, *Mihail Strilbițchi*, sunt semnate, purtând pe ambele coperte imprimări aurite cu următorul conținut: "*S-au lucrat de popa Mihail în Iași*" (*Pomelnicul mănăstirii Putna*, inv. 9/79) și "*Ierei Mihail*" (*Voroavă de întrebări și răspunsuri*, mănăstirea Putna, inv. 26/1885).

Ierodiaconul *Gherman Iacovici* își avea atelierul în Tereblești, potrivit însemnării autografe de pe C.2 a unui *Tipicon* imprimat la Iași, în anul 1816: "*Cvitanție asupra șapte lei și 30 de creștari care eu, gios iscălitul, am primit din mâna sf. sale D. protoierei Filip Ieremievici pentru legatul Tipiconului acestui; și cu aceasta mă iscălesc: Tereblești, la 27 octombrie, 1829, Gherman Iacovici, legător de cărți*" (*Carte veche*, IV, nr. 1564). A mai legat sau înnoit (obișnuia să noteze pe una din foile cărții): un *Ceaslov* de Rădăuți, tipărit în anul 1745 (*Carte veche*, II, nr. 164), o *Evanghelie* de Râmnic, 1746 (*Carte veche*, II, nr. 180), un *Antologhion* de Căldărușani 1766 (*Ibidem*, nr. 527), o *Evanghelie* de Sibiu, 1806 (*Ibidem*, IV, nr. 1522), o *Evanghelie* de Râmnic, 1746 (*Ibidem*, p. 213).

Mai semnalăm două nume de clerici ce s-au îndeletnicit cu arta legării: monahul Dorimedont, care în anul 1749, lega, în Sucevița, un Miscelaneu (BAR, *Catalog*, I, cota 522) și preotul Grigoraș (Grigorie) din Șaru Dornei, care, în anul 1790, lega o Evanghelie de Iași, 1762⁹, iar, în anul 1794, *Adunarea celor șapte taine* imprimată la Iași, în anul 1751¹⁰.

Credem că nu greșim dacă-l amintim aici pe vestitul dascăl copist și legător de cărți, peregrinul Ioniță Voița Suceveanr, deși nu avem urme ale activității sale în zonă, bănuim că aici a învățat atât scrierea cât și meșteșugul. În perioada 1758-1778 activează în părțile nordice ale Transilvaniei, unde, poposind în diferite localități, leagă sau înnoiește un număr însemnat de cărți¹¹.

În *Situația statistică privind asociațiile profesionale existente în orașul Suceava*, la data de 6 decembrie 1874, printre profesiunile reunite într-o asociație, se regăsește, pentru prima oară, și aceea a legătorilor de cărți¹². Câteva din Mineele tipărite la Râmnic, păstrate în zonă, sunt legate în atelierul lui Clemens Lass din Suceava (*Carte veche*, III, nr. 808, 828, 838). Astfel de legători activau, la începutul secolului al XX-lea, în Rădăuți, unde în atelierul lui S.M. Adelstein, în anul 1905, se lega, pentru a treia oară, o Psaltire tipărită la Blaj, în anul 1773 (*Carte veche*, III, nr. 633) și la Piatra Neamț, unde, în cadrul librăriei lui Efraim Sufrin, funcționa, între altele, și o legătorie de cărți (*Ibidem*, IV, nr. 1494). Pentru alte exemplificări și date, mai cu seamă cele referitoare la prețul legăturilor, care varia în funcție de dimensiunile cărții, starea de conservare și costul materialelor folosite, în special al pielii (a se vedea *Carte veche*, I, p. 43).

14. Opere, versiuni, copii necunoscute

Majoritatea manuscriselor depistate în zonă sunt încă necunoscute specialiștilor. De aceea, în acest paragraf, ne propunem să semnalăm câteva din textele care ne-au atras atenția în mod deosebit:

1. *Cazania la 2 zile a lui iunie / pentru mucenie sfintului mare mucenic Ioan cel Nou de la Suceavă* (f. 98 v. - 107).

Se găsește în volumul de *Cazanii*, datat în prima jumătate a secolului al XIX-lea și păstrat în biblioteca mănăstirii Dragomirna (inv. 1905/1962). Copistul nu ne este cunoscut. Manuscrisul este copiat în Moldova, posibil în nord.

Față de textul original, în limba slavonă, scris de "Grigorie, monahul și presviterul mării biserici a Moldovei", Cetatea Albă este dominată de turci, nu de un popor de religie persană, care adora focul, soarele și stelele. Având la bază versiunea traducerii existentă în *Cazania lui Varlaam* (f. 79-85), dar și forma ei revizuită publicată la sfârșitul Antologhionului tipărit la Iași, în anul 1755 (f. [4] v. - [8] v., fără să păstreze întru totul titlurile din volumele menționate, textul nostru tinde spre o exprimare mai evoluată, mai precisă, mai completă. Reproducăm alăturat trei scurte fragmente:

Cazania lui Varlaam¹³

p. 392/f.81v.: "Nu simtu eu minciunos, cum dzici tu, o, cela ce ești plin de toată scîrnăvia. Ce eu simtu șerbul lui Dumnedzău celuia ce-i întru Svînta Troiță proslăvit".

Textul manuscrisului nostru

f.102: "Nu sînt eu minciunos, o cadiule, precum zici tu, cela ce ești plin de toată spurcăciunea și necurăție, fiul minciunei și al périciunei moșteanul focului de véci, denpréună cu satana, tatăl tău. Iar eu sînt robul lui Dumnăzău celui adivărat, care este întru Sfînta Troiță proslăvit".

p.395/f.84v.: "(...) și cu svatul celuia
ce ținea atunce cîrma besearcei
Moldovei tremise boiari cu multă
gloată să aducă cu multă cînste
cătră sine slăvitul și svînt trupul
Mucenicului".

p.395/f.84v.-85: "(...)<Domnul>
cădzu cătră racla svîntului și
cuprinse cînstitul și svîntul trup,
gura și ochii săi cătră mînule
Svenției Sale plecînd. Și pre
Svinția sa luă și puse socototoriu
și feritoriu domniei sale. Și așa în
svînta Mitropolie cu cînste-l puse
întru slăvită cetatea sa, în Suceavă,
unde era scaunul domniei lui".

f.106-106v.: "(...) și cu sfatul celue ce ținea
atunce cîrma bisericii Moldovii au trimes boieri
cu mulți slujitori, dîndu-le multe odoară, aur și
argint și pietre scumpe ca să aducă cu multă
cînste slăvitul și sfîntul trup al Mucenicului".

f.106v.: (...) și au căzut <Domnul> cătră
săcriiul cu moștile sfîntului și cu multă evlavie
și cu smerenie au sărutat sfîntul trup a<l>
mucenicului. Și luîndu-l cu mînule sale și cu a
arhieréilor l-au așăzat în sfînta mitropolie, în
biserică, în slăvita sa cătate, Suceava, și l-au
pus păzitori și fêritori domniei sale, fiindcă-i
era atunce scaunul domniei în Suceavă.
Pentru acée să numește acest sfînt suceavschii".

După cum se poate observa și din aceste fragmente, textul nostru conservă unele particularități dialectale: mînule (f.101v.), cîne (f.102v.), acmu (f.99v., 102, 102v.), meștersugurile (f.101) existente numai în versiunea lui Varlaam. Din acest punct de vedere el se apropie de copia lui Toader Jora din Ms. 34 al Bibliotecii Academiei, datat în anul 1754¹⁴. În același timp, am identificat sintagme preluate din textul *Antologhionului* amintit: au pățimit (f.98v./f.[4]v.), cum te-ai făgăduit (f.100v./f.[5]v.), au alergat în casă (f.104v./f.[7]) ș. a.

În "Junimea literară" (din anul 1924, nr. 3-4, 5-6, paginile 163-168, 242-243), D. Dan a publicat aceeași versiune, cu diferențele pe care le prezentăm mai jos. Din datele pe care ne oferă, aflăm că este vorba despre un volum de Cazanii, în-4, scris la 1819, pe hârtie groasă, cu cerneală neagră și roșie. Textul propriu-zis este precedat de o Tablă de materii ce indică 19 cazanii până la fila 184 inclusiv; în realitate, ni se precizează, fila 184 nu există deoarece textul cazaniilor se oprește la fila 143. Urmând Tabla de materii, la filele respective, autorul articolului ne face cunoscute cazaniile lipsă. Între cele 19 cazanii legate, între filele 98 v.-101, aflându-se și cazania noastră. În ceea ce ne privește, considerăm că nu este vorba despre același manuscris, volumul nostru fiind o copie ulterioară, apropiată în timp, a volumului descris de D. Dan. Iată, pe scurt, descrierea manuscrisului nostru: este complet, scris pe foi volante (din câte se poate observa n-au fost nîcîcînd legate), fără să existe o Tablă de materii, textul manuscrisului continuă cu cazaniile lipsă, la filele respective, indicate în descrierea lui D. Dan. Revenind la Cazania noastră, ea urmează textul publicat, cu câteva excepții, inclusiv cu respectarea, aproape consecventă, a alineatelor. Trecând peste diferențele fonetice, a prezenței sau lipsei unor conjuncții și prepoziții care se pot datora fie interpretării grafiei, fie, să zicem, neatenției tipografilor, semnalăm câteva din modificările morfologice și lexicale surprinse, precum și prezența unor cuvinte în plus față de textul tipărit de D. Dan: binile creștineasc (f.99) în loc de binile creștinilor (p. 164); cum vei milui, așe vei fi miluit și cum vei mîngie, așe vei fi mîngiet (f.99) în loc de: cum vei milui, așe vei fi miluit (p. 164); vrbă (f.99) în loc de brăjbă (sic) (p. 164); acmu (f. 99 v., 102, 102 v.) în loc de: acum (p. 164, 166); ficior luminei (f. 101 v.) în loc de: ficior luminat (p. 166); luminează mai mult decît soarele, ca să te luminează cătră împărăție ceriului (f. 101 v.) în loc de: luminează cătră împărăția ceriului (p. 166); te voi munci

și după acée cu amară moarte te voi omori. Iar sfintul au răspuns (f. 102) în loc de: te voi munci, iar sfântul au răspuns (p. 166); robul lui Dumnăzău, celui adivărat care este întru Sfinta Troiță proslăvit. Și acmu sint martorul (f.102) în loc de: robul lui Dumnăzău, celui adivărat, șă acum sănt martorul (p. 166); nemișcat sta (f. 105) în loc de: nemăncat sta (p. 242); au alergat la biserica cît îi era puterea și dacă au sosît au aflat (f. 105 v.) în loc de: au alergat la bisearică, au aflat (p. 242) și exemplele pot continua.

2. *Înștiințare (...). Pentru moștile sfintului marile mucenic cel Nou de la Suceavă, cu ce pricină s-au luat de la Mol-dova și la această vreme unde să află* (f.107v.-110).

Îl găsim în continuarea textului anterior, în același manuscris. Sfârșitul *Cazaniei* este marcat de intervenția copistului (cu cerneală roșie), care ne indică și sursa noului text: "Cazanie acestui sfint este cît s-au scris pînă aice. Iar în Minéile cele mari moldovenéști, mai pe urma a toată slujba sfintului, să află și aceasta care s-au ținut și au trebuit pînă la anul 1782".

Față de textul sursei (Antologhionul imprimat la Iași, în anul 1755), se aduc completări: anul 7194 cu cifre arabe și anul corespunzător de la Hristos, 1686, când, precum se știe, Dosoftei pleacă în Polonia împreună cu moaștele sfântului. De asemenea, se mai precizează poziția orașului Jolcva "de la vésitita cétate Liovil, spre meazănoapte, nu prea diparte, cale de trii mile de loc". La sfârșit, cu titlul (în roșu): "De aicea înaintea s-au scris cele ce s-au ținut mai pe urmă", se prezintă într-o formă concentrată încercările lui Antioh (în text: Antohie) Cantemir de a aduce moaștele în țară, inclusiv cu sprijinul Țării Românești (fapte neconfirmate de istorie), precum și evenimentul din anul 1783, ocazionat de sosirea la Suceava a împăratului Iosif al II-lea, aducerea și așezarea moaștelor la locul lor, "unde să află și astăzi, 1819".

Asemenea situației precedente, aceeași versiune o găsim publicată, în continuarea *Cazaniei* (pp.244-246), fără nici un comentariu. Mai târziu, este reluată de același autor în volumul: *Dosoftei, mitropolitul Moldovii, 1624-1696*, Cernăuți, 1927, pp. 34-38¹⁵.

În ceea ce privește diferențele sesizate, remarcăm: titlul incomplet (la D. Dan), iar, în textul nostru, multe fonetisme moldovenéști. De pildă: agiunge (f. 108 v., 109), agiuns (f. 108 v.), agiutoriu (f. 108 v.), leșască (f. 109), să pue (f. 108 v.) ș. a., față de: ajunge (p. 36, 37), ajuns (p. 36), ajutoriu (p. 37), leșească (p. 37), să pune (p. 36) în textul publicat de D. Dan. Din șirul altor exemple, mai adăugăm: vrémi tulburate de răzmiriță (f. 107 v.) în loc de: vreami tulbure de răzmiriță (p. 244). Parcurgerea deosebirilor existente și între aceste texte, inclusiv a particularităților externe, ne-a întărit convingerea că avem a face cu două manuscrise, cu două copii manuscrise, apropiate în timp, ale aceleiași versiuni.

3. *Istoria lui Irotoclit, parca (sic) în I* (f.24-30)

Text fragmentar, lipsesc filele de la sfârșit: face parte din prima grupă de manuscrise traduse, a celor care derivă din traducerea grecului Ioan Hristodor și reprezintă o versiune a variantei cuprinsă în manuscrisul academic 158¹⁶.

Îl întâlnim inclus în *Miscelaneul* donat de preotul D. Furtună Muzeului Național de Istorie a Bucovinei și provine din localitatea Culiceni-Dorohoi (inv. 1632). Este scris în grai moldovenesc de preotul Neculai Holban, autorul multor însemnări marginale, în anul 1837, se pare, pentru uz propriu. Așa s-ar explica, în parte, neglijențele în scriere și ortografie.

4. *<Istoria lui Erotocrit>* (f.14-275)

Text acefal și fără sfârșit copiat de un anume Grigoraș, în anul 1828, precum ne indică însemnările marginale, și reprezintă o versiune a celei de-a doua traduceri românești cunoscute. Face parte din aceeași donație, a preotului D. Furtună, și se păstrează în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Bucovinei (inv. 1965). Pe o filă însoțitoare, D. Furtună specifică: "fost între cărțile Banului Vasile Vîrnăv, traducătorul "Descrierii Moldovei" lui D. Cantemir". Față de conținutul acestei traduceri, inclusiv a prelucrării atribuită aceluiași personaj, Vasile Vîrnăv¹⁷, textul nostru prezintă anumite particularități; de aceea, după opinia noastră, e posibil să avem de-a face cu o redacție aparte, necunoscută literaturii românești vechi. În cele ce

urmează, prezentăm câteva dintre aceste particularități: pentru a-l prinde pe cântăreț, împăratul mai trimite "doi ofițari cu 50 de ostaș înarmați"; pentru a fi cât mai departe de Aretusa, Erotocrit își găsește liniștea în grădina părintească, într-o "cămăruță", unde-și afla și "gabinetu"; Erotocrit nu pleacă în Egipt, ci "prin alte orașe și țări", unde pătimizește din greu "că nu vre să să uite să vadă măcar și pe Eleana a lui Menelau, împărăteasa"; la luptele de turnir, Erotocrit are prinsă pe cască următoarea deviză: "Din scrisa norocului iubii para focului, cari măcar că n-au ars dar tot nu poci să mă las, văz răpunere de cap dar nici poci, nici vroi să scap"; în lupta finală cu Arest, iese învingător Erotocrit, "cu șapți rani", mântuind patria "din robire vrăjmașului"; regele dorește să-l răsplătească pe Erotocrit cu orașe și bogății, să-l facă "clironom pisti ori ci eu stăpînesc"; deghizat, Erotocrit o cere de soție pe Aretusa, dar, nerecunoscându-l aceasta îi răspunde: "Că soarile mai curînd îi va părăsi lumina și copacii să va pute a fi fără ramuri și cîmpul fără iarbă și mare fără de apă și prund fără nășîp decît eu a mă mărita".

Pasajele lirice, identificate parțial în fragmentele manuscrisului academic 2769¹⁸, sunt introduse de titlurile: Poeticul, Poeticos sau Stih.

Limba textului prezintă multe particularități ale graiului moldovenesc. Din cele mai întâlnite, amintim: grafiu cu -u: arsu (f.64), rotacismul lui -n- în prepoziția pîră: pîră acum eram moartă (f.55), pîră nu-l chema împăratul (f.55), forme verbale iotacizate: mă văz (f.70), să auză (f.64), nu pociu (f.64), voi să peiu (f.137), alternanțe fonetice: dohtorul (f.187), pohtă (f.40), dar și doftor (f.40), aș pofiti (f.61), închiderea lui -e- la i: prietinul (f.50), dovidit (f.70) ș.a. De asemenea, mai menționăm numărul mare de grecisme: evghenie, perierghie, organ, pliroforisi, clironom, metahirisi, paligorisi. Nelipsite sunt comparațiile în stil popular, pildele binecunoscute și construcțiile cu caracter arhaic: pentru căci arăt (f.40), Erotocrit începură mergire la curte (f.82).

Fără îndoială, textul copiat de Grigoraș are virtuți literare, pasaje întregi pot fi citite cu plăcere și interes.

5. Cuvinte tocmite pentru Adam și Eva jelite (f.[5]-[12])

Text apocrif în versuri, mai exact un colind; face parte din *Miscelanul* copiat de dascălul putnean Ștefan Raierez, în anul 1800 (M-rea Slatina, cota 13 II/6). Comparând textul nostru cu fragmentele publicate, am constatat că este o versiune a variantei cuprinsă în ms. academic 4278¹⁹ și în manuscrisul aflat în posesia lui Ar. Densușianu²⁰. Versiunii noastre îi lipsește o filă din interior (între filele [9] și [10]), ce ar fi cuprins episodul ascunderii cărămizii în apele Iordanului. Prezentăm, pe scurt, cuprinsul colindului, cu exemplificări noi de text. Izgoniți din rai, Adam și Eva își deplâng soarta. Trimis de Dumnezeu, un înger le prezintă condițiile vieții pe pământ și-i încredințează de faptul că Dumnezeu nu i-a părăsit:

f.[7]: De acum cu sudoare ta
Vei cîștiga hrana ta,
Lucrînd, Adame, pămîntul.
Evo, to tu întâi ai greșit
Și pre Adam l-ai prilestit.
Tu, dar, Evo, când vei naște prunci,
Vrei să aibi grele munci,
Și s<ă> fii bărbatului pururea supus<ă>,
Și în toată luna să-ț cure trupul,
Și să s<ă> scure că veț să muriț cu moarte,
Precum mor fhierle toate,
Că te-am zidit din pămînt
Și iarăș vei fi pămînt.

Însă de acum numai pl nge,
Ce să fac<i> precum  -oi zice,
Că măcar de ai  i gre it
Dar  nu de tot te-am părăsit.

f[7]v. : De acum dar te c ie te
 i de păcate te fere te,
 i te voi blagoslovi
 i întru mila me vei fi,
Că eu sînt D<u>mnez ul vostru,
D<o>mnul  i st p nul nostru,
Blagoslovit dar să fii,
Să să nască din tine fii,
Să cre ti , să vă  nmul i 
 i p m ntul să-l st p ni .
Numai ce vă poc i  foarte,
De r ut    i de păcate;
 i c nd vei fi gre it,
Nu fii deznădăjduit.
Ce îndată vă poc i 
 i ve  fi mie priimi .
 i mila me să nu o uita ,
Ce purure să o cuv n  .
 i eu însumi voi învie din mor i
 i voi da ceriul mo ie,
 n veci să vă fie.

 i ar    ngerul cu cuv ntul
f[8] : Cum să lucrez< > Adam p m ntul,
Iar  Evii  i dete minte,
Cum va face  nbr c minte.
 i așa rămas Adam p m ntul lucr nd
 i Eva c nep  torc nd,
Deci Adam p m ntul lucr nd
 i el bucuros fiind".

 n timp ce- i lucra p m ntul, Adam este oprit de Satana. Pentru a- i putea continua lucrul, Adam acceptă învoiala  i-i cedează Satanei fiii ce i se vor na te.  n elegerea este  nt rit  printr-un zapis, de fapt o cărămidă purt nd amprenta palmei lui Adam. Mai t rziu, Hristos, cu prilejul botezului, distruge zapisul. R t c nd 40 de zile prin pustie, Iisus este ispitit de Satana; în cele din urmă, arhier ii îl omoară pe Iisus. Bucuria mare a Satanei s-a dovedit a fi  n el toare:

f.[11]v.: Dar să  n el , vai de el,
Nepricep ndu-s< > el,
Că D<o>mnul, cu moarte lui,
I-au zdrobit capul lui,
 i au scos din robie lui
Pre Adam cu tot neamul lui,
Iar  pre el tare l-au legat
 i în Tartrar l-au aruncat.
 i de acum nu i să mai poate,

Ce va vre să facă toate.
Așa D<o>mnul H<risto>s
Din robie lui ne-au scos.
Slugi și fii făcîndu-ne,

f.[12] : Raiului și ceriului dîndu-ne,
Numai ce ne-au poruncit:
Foarte să ne ferim de păcate,
De toate răutățile,
De curvii și de nedreptăți,
Că el vra cu noi să fie,
De acum și pîn în vecie,
Mila D<o>mnului să fie,
Pre la toți creștinii cu bucurie în veci, amin".

Textul colindului se încheie cu următoarele precizări ale copistului: "Acesti 412 (cu slove cifre) stihuri a lui Adam pot să s<ă> citească în bisărică spre mîngîiere norodului celui creștinesc, căci că aducă mare folos, mai ales celor ce sînt scîrbiți și mult năcăjiț de valurile lumii aceștie".

6. *Alt vîers asămene de a lui Adam* (f.[12] - [13]v.)

Se găsește în continuarea textului precedent, în același manuscris, și reprezintă un cântec de stea în versiunea unei variante mai puțin întâlnită (vezi M. Gaster, *Literatura populară ... op. cit.*, p. 191)²¹.

În preajma raiului, Adam își plînge greșeala ce i-a pricinuit alungarea din el. Dumnezeu, însă, îl asigură de faptul că despărțirea este temporară:

f.[13]v. : Atunce D<o>mnul au întreat

Pre strămoșul Adam:
- Adame, nu fii scîrbit,
Ia-n vez crinii cîmpilor
Și lemnile codrilor,
Cum cresc vara și înfloresc
Și iarna să veștejesc.
Așa voi schimba și viața ta
Și la rai te voi înturna;
Adam cu plînsul au îngăduit,
Dac<ă> D<o>mnul au făgăduit,
Că nu-l va lăsa în peire,
Ce-i va face mîntuire.
Și-i va da locul cel de cinste,
Carele l-au avut mai înainte;
Raiul cel pre desfătat,
Carele întâi i-au fost dat.
Acolo să s<ă> odihnească,
În veci să s<ă> vesălească.
Mila D<o>mnului să fie,
Pre la toți creștinii cu bucurie.
Mila D<o>mnului să fie,
D<oa>mne sfinte, slavă ție".

7. *Tălmăcire buchilor după slovenie* (f.[25] - [26])

Dintre textele în versuri mai rare, ne-a mai atras atenția acest acrostih tradus din limba slavonă, după cum ne indică chiar titlul, inclus în același *Miscelaneu*, copiat de dascălul putnean Ștefan Raier. Nu este exclus ca însuși dascălul să-l fi tradus și folosit în predarea alfabetului chirilic.

Față de celălalt acrostih cunoscut, tradus tot din limba slavonă, ce a circulat la noi într-un *Miscelaneu* de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (vezi M. Gaster, *Chrestomație... op.cit.*, II, pp. 57-58) cu titlul "Tălcul buchilor cum <este>", astăzi manuscrisul academic 1157 (vezi *Catalog*, I), textul nostru are un conținut mai încheiat și posedă, în plus, niște observații finale:

- A. Alfa și omega începutul și sfârșitul.
 - B. Bine au voit D<u>mnedzău dintru început.
 - B. Văzutele și nevăzutele lucruri a le săvârși.
 - G. Graiurile au grăit și lucrurile s-au săvârșit.
 - D. Dintru început au întemeiat D<u>mnedzău ceriul.
 - E. El numai cu cuvîntul au dzis și s-au făcut pămîntul.
 - Ж. Jivini multe au dzis și s-au făcut.
 - S. Dzidi D<u>mnedzău raiul la răsărit.
 - З. Zidi și pre Adam din pămînt.
 - И. Izvodi și pre Eva din coasta lui.
 - I. Izgoni pre Adam și pre Eva din rai afară.
 - K. Căci călcară porunca lui și cădzură din mila lui.
 - A. Lacrămi și jale destul s-au făcut lor.
 - M. Mulți oameni răi dintr-ânsii eșiră.
 - N. Numai Noe i-au plăcut.
 - O. Opt suflete au mîntuit.
 - П. Potop mare s-au făcut.
 - P. Rod din Noe iarăș să rădicară.
 - C. Să milostivi D<u>mnedzeire iarăș să fie lume.
 - М. Toate D<u>mnedzău iarăș bine le-au așezat.
- f.[25]v.: 8. Urzătorul bunătăților.
- oy. Ușile milostivirii deschiedzindu-le.
 - Ф. Foarte îndestul înbogățindu-ne.
 - X. Hrană de prisosită împărțindu-ne.
 - ω. Oltarele cu jertve s-au unplut.
 - ω. Oi, boi, țapi pe oltare jertve să arde.
 - Ц. Ție, D<u>mnedzăule, nu Ț-au plăcut.
 - Ч. Cel necuprins cu minte.
 - Ш. Și netîlcuit cu fire.
 - Ч. Știm că Ție nu-Ți trebuie jert<v>e de oi, de boi.
 - Б. Te-ai născut și ne-ai mîntuit.
 - Б. Te-ai botezat.
 - Ю. Iubindu-ne pre noi, mai mult decît pre toate făpturile.
 - А. Iară înviind a trie dză din morți.
 - Ю. Iarăș la a dooa venire vrei să vii.
 - З. Xamfi grăești că toți morții vor învie.
 - Ч. Psalmistul David așa zice.

4. Giudecat<ă> mare va fi la toată lume.

↑. În casa lui David frică va fi mare.

f.[26]: Ỳ Isprăvind D<u>mnedzău toate lucrurile sale / din lume aceasta.

La 10.000 (cu slove chirilice, ca și în situațiile următoare) de ani, adec<ă> după 80 de vecuri sau 80 de sute de ani; că pre slova aceasta 8.000 sau 10.000 filosofi o numesc sfârșitul tuturor slovelor, pentru că într-însa, cu bună dovadă, să închei 10.000 de ani ai sfârșitului lumii aceștia.

8. *Istorie puținiele / Ioan și Maria. Istoria adi v'arată tradusă din franțuzește* (p. 1-22)

Scurta povestire este inclusă în *Miscelaneul* donat de preotul D. Furtună Muzeului Național de Istorie a Bucovinei din Suceava, din cuprinsul căruia am prezentat mai sus, primul fragment din *Istoria lui Erotocrit* (inv. 1632).

Textul, se pare, complet, este copiat, în Moldova, de aceeași mână, a preotului Neculai Holban, în anul 1836. Deocamdată, n-am reușit să identificăm sursa; titlul, din păcate, ne oferă date insuficiente, iar în cataloagele de manuscrise cunoscute n-am întâlnit vreun text cu un asemenea conținut. După toate probabilitățile, traducătorul este însuși copistul. Suntem în perioada când abundă traduceri din limba franceză, iar conținutul istorioarei răspundea cerințelor unui preot: se invocă cinstirea lui Dumnezeu și respectarea cu strictețe a poruncilor scrise în cărți. Traducătorul face unele adaptări textului, modificând numele personajelor principale. În felul acesta, ne apar două prenume tipic românești: Ioan și Maria. Numele negustorului, Franțin, bănuim că este păstrat. Prin faptele miraculoase prezentate, dialogul viu, naivitatea și simplitatea în compoziție, sfârșitul fericit (personajele pozitive trec prin întâmplări diverse și grele, dar, ca prin minune, ies învingătoare), narațiunea are caracter popular. Mâna neformată, cu multe neglijențe în scriere și ortografie (oscilații în folosirea cuvintelor, cuvinte, silabe repetate, alternanțe grafice, scrie de cele mai multe ori, la fel pe e și a) ne pune în fața unui copist și traducător neexperimentat. Faptul că filele manuscrisului, cum precizam și mai sus, cuprind multe însemnări referitoare la tot felul de fapte, evenimente privind administrarea unei gospodării, poate constitui dovada unui exercițiu de traducere, făcut pentru uz propriu. Totuși, nu poate fi vorba de un text lipsit total de calități literare.

Se remarcă întrebuintarea unor termeni care evocă realități sociale, istorice și culturale românești: laviță, coliba ș.a., dar și a celor preluați direct de la sursă: baston, pardon, națion.

Subiectul acestei povestiri, în linii generale, este următorul: Franțin, un negustor din Franța, "ca să-și facă negoțul său mai cu folos", pleacă, cu soția, în India. După câțiva ani, "câștigând o sumă mare de bani se întoarce împreună cu soția și cei doi copii: Ioan de 4 ani și Maria, de 3 ani. La jumătatea drumului, "o furtună grozavă, o ploie și trăsnete așa de spăimântătoare" pun în mare pericol corabia. Atunci, negustorul, "luă o laviță de ave corabie și își legă țapăn pe dînsa nevasta și copilașii; vru să să legi și el dar nu avu vreme, căci corabiia, fiind împinsă să (sic) cu răpăzăciune de furtune peste o stîncă forte ascuțită, să desfăcu în doo și tote cîte fură într-însa să cufundără în mare". În schimb, scândura de care erau legați femeia și copiii ajunge pe țărmurile unei insule-nelocuite. "Cel dintâi lucru al lor fu să cază cîteștii în genunchi și să mulțamască lui Dumnezău că i-au scăpat din înneceare". Aici, locuiesc în scorbura unui copac, se hrănesc cu fructe, ouă din cuiburile păsărilor și citesc din cărțile (o Evanghelie și un Acatist) aduse de ei. După 2 ani, mama copiilor se îmbolnăvește. Simțindu-și sfârșitul aproape, le spune copiilor că va muri și le dă sfaturi: să se roage seara și dimineața, iar Ioan, ca frate mai mare să aibă grijă de sora sa. Zile în șir, copiii așteaptă ca mama lor să se scoale "până când trupul începuse a să strîca". Copiii rămân pe insulă, singuri, 11 ani. Din când în când, Ioan își amintește de casa copilăriei cu mulțimea de slugi, de hainele frumoase pe care le aveau.

Într-o zi, ei zăresc pe mare o luntre cu câțiva oameni negri. Cu credința în Dumnezeu, se apropie de ei. Negrii îi invită în luntre. Ioan își amintește că asemenea oameni erau slujitorii tatălui lor și "cine știe dacă ei nu s-au întorsu din călătoria sa și-au trimis pe aciaști să ne găsească și să ne ducă la dinsul". De aceea, acceptă invitația negrilor și intră în luntre; negrii îi duc pe o insulă locuită de sălbatici, despre care află că sunt în război cu alți barbari, că-i mănâncă pe cei care le cad robi și, de asemenea, că se închină unui maimuțoi. Acestea sunt motivele ce îl determină pe Maria să-l refuze pe craiul insulei, când acesta o cere de nevastă. Între timp copiii caută o cale de a-l omorî pe maimuțoi, pentru a-i demonstra craiului "că el n-au fost Dumnezău". Aleg calea rugăciunii. Efectul nu întârzie să apară. Bănuind că motivul morții maimuțoiului sunt noii veniți, oamenii insulei hotărăsc "s-aleagă alt maimuțoi și să-i facă o jărtvă craiul, să ia de soțai pe Maria. Și dacă ea să va înprotivi să-i arză p-amîndoi frații te (sic) vii, înpriună cu fermecătorile lor cărți". Maria le explică că nu ei l-au omorât, "ci Dumnezăul nostru care este stăpînul a toate ființele și fără voia căruia voi nu puteți să mă luați, nici macar un fir de păr capului. Aceaste cuvinte întărară pe sălbateci și necăjindu-să legară p-amîndoi frații cu lanțuri de niște pari. ca să-i arză de vii. Pe cînd să găti ei de aceasta ardere, auziră dotodată (sic) că o mulțime de vrăjmaș ajungu la țărmurile ostrovului. Alergară ca să-i înfrîngă, dar fură biruiți".

NOTE

1. Despre școlile grănicerești, vezi *Istoria învățămîntului din România*, I. coordonator acad. Ștefan Pascu, București, 1983, pp. 294-301.
2. I.G. Sbiera, *Familia Sbiera după tradiție și istorie și amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, p. 91 (Apud Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei* vol. I, București, 1993, p. 322).
3. Vezi *Crestomație de literatură română veche*, coordonator: I.C. Chișimiu și Stela Toma, Cluj Napoca, 1984, pp. 139-144.
4. Vezi și N.A. Ursu, *Prima traducere românească a versiunii comprimate a romanului Varlaam și Ioasaf din Viețile Sfinților*, în "Cronica", nr. 24 (1428), 1995, p. 7.
5. Vezi Idem, *O traducere românească necunoscută din Marmontel, în biblioteca mănăstirii Putna*, în "Cronica", nr. 24 (1298), 1992, p. 7.
6. Ioan Budai-Deleanu, *Scurte observații asupra Bucovinei*, în "Gazeta Bucovinei", Cernăuți, 1894 (Apud Mihai Iacobescu, *op.cit.*, p. 320). Recent s-a avansat ideea că *Istoria universală* ar putea fi o traducere după opera *Allgemeine Weltgeschichte* a istoricului german L.A. Gebhardi (1725-1802). Se știe că vol. 57 al acestei lucrări vaste a fost tradus, pentru prima dată în limba română, la Iași, în anul 1808, de Ioan Nemișescu, slujbaş în visteria Moldovei, pentru clucerul Iordache Ilșchi (BAR, Catalog IV, cota 4702). Vezi Mirela Șerban, *Cea mai veche monografie în limba română despre Bucovina*, în Suceava, nr. XXI, 1994, pp. 204-211.
7. Martin Bodinger, *Cartea românească veche în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din Iași. Catalog adnotat*, Iași, 1976, nr. 30.
8. Mihai Mănuță, *Biserica "Sf. Trei Ierarhi" din Botoșani*, în MMS, 1956, nr. 11-12, pp. 722-723.
9. P. Gheorgheasa, *Monografia școalelor și bisericilor de pe moșia regală Broșteni, județul Suceava*, București, 1906, p. 13.
10. Mircea Filip, *Cartea românească veche în Biblioteca G.T. Kirileanu. Piatra Neamț*, Bacău, 1970, nr. 34.
11. Vezi Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătoare*, București, 1987, pp. 94-95.
12. *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului, 1388-1918*, vol. I, București, 1989, p. 404.
13. Din volumul Varlaam, *Opere*, Chișinău, 1991: alcătuire, transcriere a textelor, note și comentarii, glosar și bibliografie de Manole Neagu, pp. 389-395.
14. Vezi Al. Mareș, *Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon (I)*, în LR, nr. 5, 1987, pp. 418-419.
15. Vezi și *Ibidem*, p. 419, nota 46.

16. Vezi *Cărțile populare în literatura românească*, ediție îngrijită de Ion C. Chițimia și Dan Simionescu, vol. II, București, 1963, pp. 33-34.
17. Vezi N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II, București, 1974, pp. 436-437.
18. Vezi M. Gaster, *Chrestomație română*, vol. II, Leipzig - București, 1891, pp. 178-183.
19. Vezi N. Cartoian, *op. cit.*, vol. I, București, 1974, pp. 74-75.
20. Vezi M. Gaster, *Literatura populară română*, București, 1983, pp. 189-191.
21. Nu l-am identificat în rândul textelor tipărite. De pildă: A. Pann, *Versuri sau cântece de stea*, București, 1852; At. M. Marinescu, *Poezia populară. Colinde culese și corese*, București, 1861.

Summary

In these pages the author continue to reconstitute the trial of a cultural life from the north of Moldavia beginning in previous number of year-book. After the writing's presentation of others occasional clercks from other romanians provinces, it makes an estimation of literal likings and options. Next paragraphs underlines the importance of autographe notes being on the manuscripts, as the activity of native or ambulants bookbinder wich tied their work by the scholars and the printers. And finally, the paragraph: "Work, version unknown copies" secundared some texts unknown by investigation yet